

Dr hab. Małgorzata Strzelecka, prof. UMK
Instytut Historii i Archiwistyki
Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Toruń, 29 września 2023 r.

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Katarzyny Paszkiewicz

pt. *Tadeusz Słowikowski (1907-1993) – historyk oświaty i pionier współczesnej dydaktyki*,

napisanej pod kierunkiem dr hab. Józefa Brynkusa, prof. UP

Przedłożona do oceny rozprawa, należy zaznaczyć to już na wstępie, podejmuje problematykę istotną tak dla dyscypliny historia, jak i dla dydaktyki historii.

Dysertacja została przygotowana, gdy w środowisku historyków z mniejszym lub większym nasileniem trwa dyskusja nad statusem współczesnej dydaktyki historii, nad jej specyfiką, odrębnością, ale także jej miejscem w obrębie utrwalonych dyscyplin i dziedzin wiedzy, takich jak historia, pedagogika, psychologia, antropologia, socjologia oraz jej usytuowaniem na pograniczach wielu innych dyscyplin. Nad rozstrzygnięciem kwestii: czy dydaktyka historii to dyscyplina naukowa, czy to pogranicze dyscypliny czy dyscyplina pogranicza.

W gremium tym stawiane są pytania o dorobek środowiska dydaktyków historii, o jego aktualność oraz wyzwania na przyszłość. Szczególnie istotną kwestią staje się kształcenie nauczycieli w strukturach uczelni i poza nimi, w różnych instytucjach naukowo-oświatowych. Aktualnie żywo dyskutowane są problemy związane kształceniem wiedzy historycznej uczniów i młodzieży o XX w. Niebagatelne znaczenie w tym dyskursie mają pytania: o zakres pola badawczego współczesnej dydaktyki historii, o narzędzia, jakimi posługują się lub posługiwać się winni dydaktycy, pytania o metodologię tych badań. A także dylematy w poszukiwaniu odpowiedzi na pytania czym jest współczesna dydaktyka historii, czym była w XX w., czym być powinna w przyszłości, jaką rolę i funkcję winna spełniać, w opiniach samych dydaktyków historii oraz w refleksji przedstawicieli innych dyscyplin, których badania odnoszą się do szeroko rozumianej problematyki edukacyjnej. Problemów do rozwiązania w gronie historyków, w szczególności historyków XX w. oraz dydaktyków historii specjalizujących się w upowszechnianiu wiedzy historycznej jest wiele.

W tym kontekście złożona do recenzji dysertacja jawi się jako ważny przyczynek, do udokumentowania dorobku profesora Tadeusza Słowikowskiego, tak w krakowskim środowisku

dydaktyków historii, jak określenia jego wkładu w ogólnopolskim dyskursie środowisk naukowo-oświatowych.

Nadesłana na moje ręce rozprawa doktorska pozostaje istotną także z uwagi na rozległość podjętych badań. Autorka wykazała się dbałością o należyty warsztat badawczy, w szczególności aktywnością w kwestii poszukiwania i zdobywania dostępu do nowych źródeł, które stały lub w kilku przypadkach stać się miały, podstawą źródłową podjętej analizy; wykazała się także dbałością o język narracji, sposób prezentacji oraz interpretacji faktografii, w szczególności ewolucji idei i praktyki dotyczących kwestii upowszechniania osiągnięć wynikających z badań i dorobku naukowego historyków.

W Polsce mamy niewiele przykładów tego rodzaju badań, które zakończone zostały całościowym opracowaniem i w konsekwencji publikacją. W polskiej literaturze przedmiotu brakuje tego rodzaju analiz dokumentujących dorobek dydaktyków historii. W polskiej rzeczywistości dominującą formą upamiętniania historyków, mistrzów, pionierów badań, są najczęściej książki pamiątkowe sporządzane przez uczniów i przyjaciół, najczęściej specjalizujących się w konkretnej epoce historycznej.

Przedmiot pracy, problematyka badawcza, hipotezy [ocena formalna pracy doktorskiej]

Podmiotem swoich badań Autorka uczyniła osobowość T. Słowikowskiego, pragnąc ukazać jego dorobek jako historyka, specjalizującego się w historii oświaty oraz dydaktyce historii, stawiając tezę o jego pionierskiej roli, jaką wykazywał się w swojej aktywności naukowo-dydaktycznej w czasach kiedy żył i pracował oraz o jego dziedzictwie naukowym, jaki wniósł do ówczesnej dydaktyki historii, dydaktyki XX w., w zakresie idei, nowatorskich koncepcji, a w szczególności praktyki upowszechniania wiedzy historycznej, w środowiskach akademickich, szkolnych, w gremiach nauczycielskich.

Przedmiotem pracy badawczej i dokonanych analiz uczyniono, jak wskazano w tytule, było ukazanie drogi naukowej oraz spuścizny naukowo-dydaktycznej, absolwenta Wydziału Filozoficznego UJ na kierunku historia i historia sztuki, początkowo nauczyciela, później wykładowcy akademickiego, dydaktyka historii, profesora WSP w Krakowie, popularyzatora wiedzy o przeszłości, zaangażowanego nie tylko w lokalne, ale także ogólnopolskie życie naukowe, naukowo-dydaktyczne, wspierającego upowszechnianie osiągnięć historii jako nauki w różnych instytucjach naukowo-oświatowych, jakich był członkiem i aktywnym działaczem, organizującego i wspierającego także proces doskonalenia nauczycieli.

Zamierzenie badawcze Autorki, by poddać analizie całokształt dorobku, a w szczególności ukazać ewolucję myśli dydaktycznej T. Słowikowskiego, już z tego chociażby względu należy ocenić jako przedsięwzięcie istotne i ambitne. Pole badawcze niniejszej pracy obok historii Polski konstytuują rozliczne subdyscypliny podejmujące zagadnienia z obszaru metodyki, dydaktyki, pedagogiki, psychologii oraz szeroko rozumianej historii oświaty i systemu edukacji.

Jak wspominałam powyżej przedłożona na moje ręce rozprawa doktorska pozostaje istotną także z uwagi na rozległość podjętych przez Autorkę badań, choć momentami w mojej opinii nawet, że zbyt ambitnych i nazbyt daleko zakrojonych, jak na jedną pracę; co znalazło wyraz w tytułach rozdziałów czy podrozdziałów takich jak np. „Dzieje polskiej dydaktyki historii jako tło rozważań dydaktycznych Słowikowskiego”, „Pijarskie korzenie systematycznego nauczania o przeszłości w Polsce”, „Historia nauczania w pierwszej połowie XIX w. i w Wolnym Mieście Krakowie”; czy też zamieszczony w zakończeniu zamysł szczegółowego omówienia obok wniosków, jak napisała: *„...poważniejszych publikacji, które wymykają się klasyfikacji zawartej w dysertacji...”* W zakończeniu Autorka podjęła nawet zagadnienia wykraczające poza główny obszar badań, pragnąc ukazać rozległość zainteresowań i pasji Słowikowskiego, dotyczących jego aktywności na innych polach, m. in. aktywności społecznej czy literackiej.

We wstępie Autorka trafnie dostrzega złożoność analizowanych zagadnień. Wskazuje także na niepowodzeniem zakończone próby dotarcia do wszystkich zaplanowanych źródeł, co niewątpliwie wpłynąć musiało na ostateczny kształt pracy.

Zapewne ze względu na niezwykle ambitne założenia sformułowane na początku pracy badawczej względem przygotowywanej dysertacji, a także z uwagi na nadanie pracy struktury problemowej, nieprecyzyjne, nieco rozmyte, wydają się cezury czasowe dysertacji, jak i kilku analizowanych procesów w podrozdziałach. Cezury czasowe podjętej analizy w moim przekonaniu nie zostały precyzyjnie określone. W tytule Autorka podała daty urodzin i śmierci. Z uwagi na tytuł, tezy badawcze oraz zakres podjętych analiz należało chyba doprecyzować, chociażby we wstępie, iż celem będzie skupienie uwagi na powojennym okresie życia Słowikowskiego, gdy koncentrował się na pracy naukowej. Ale, zważywszy na strukturę pracy, tak naprawdę nie wiadomo czy to było głównym zamierzeniem Autorki; czy priorytetem badań było objęcie analizą życia T. Słowikowskiego od dnia urodzin do jego śmierci, czy też analiza dorobku i kariery naukowej. Należy pamiętać o zasadzie, iż więcej nie znaczy lepiej.

W kolejnych rozdziałach pracy Autorka podejmowała próby dookreślenia cezur analizowanych etapów życia i aktywności zawodowo-naukowej.

Np. Autorka zauważa, iż po II wojnie światowej obok pracy w gimnazjum i liceum kontynuował pracę naukową; jaką pracę naukową kontynuował? Czy nie powinno raczej być: Podjął i prowadził pracę naukową. Obronę doktoratu na UJ w 1947 r. Autorka uznaje za początek kariery uniwersyteckiej. Czy obrona doktoratu to już jest początek kariery uniwersyteckiej; kiedy zatrudniony był jeszcze w szkole? Czy nie byłoby właściwe uznanie za początek kariery naukowej, jego zatrudnienie w roku 1949, jako wykładowcy, nauczyciela akademickiego, jak podkreśla autorka „*politycznie i ideologicznie ważnego wówczas kursu: Zagadnień Nauki o Polsce i Świecie Współczesnym*” na UJ i Politechnice Krakowskiej”; i in. Czy może roku 1951, kiedy został powołany na stanowisko wykładowcy UJ z zakresu dydaktyki historii oraz dydaktyki z historii sztuki; oraz wykładowcy dydaktyki historii na krakowskiej WSP.

Pytania badawcze: Postawione podstawowe pytania badawcze zostały sformułowane jedynie kierunkowo i niezwykle ogólnie. „1. *Autonomiczny i suwerenny wkład Słowikowskiego w rozwój teorii nauczania o przeszłości; 2. Jego ustosunkowanie się do tych wcześniej i aktualnie przyjętych koncepcji dydaktycznych – zwłaszcza Komisji Edukacji Narodowej i zamysłów Joachima Lelwela, także w mniejszym zakresie z okresu II RP oraz pomysłów dydaktycznych innych dydaktyków historii współtworzących ze Słowikowskim (tu należy mocno podkreślić wkład jego współpracowników z Katedry Dydaktyki Historii WSP Kraków); 3. Jaki jest współczesny pożytek z ustaleń Słowikowskiego, w czym zawarta jest ich aktualność, a nawet przyszłość?*”

Brak szczegółowych pytań badawczych do tak ogólnie sformułowanych kierunków kwerendy, a później analizy badawczej, musiał wpłynąć w mojej ocenie niewątpliwie na konstrukcję poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów, w konsekwencji stać się przyczyną powtórzeń.

Hipotezy. Część zdań twierdzących wskazanych we wstępie jako hipotezy posiada bezsprzecznie empiryczny charakter, a ich argumentacja przedstawiona w toku pracy stanowi właściwy sposób prowadzenia analizy. Szczególnie istotnie wydają się hipotezy, a następnie związane z nimi ustalenia dotyczące zebrania i uporządkowania następstw analizowanych wydarzeń, kontekstu historycznego zgłębianych problemów, reform oświaty i wychowania, wpływu ideologii marksistowskiej i wzorców radzieckich na stan i przeobrażenia systemu nauki i oświaty, i in. Niewątpliwie ważnym przesłaniem pracy jest podjęcie analizy ukazującej wpływ idei oświecenia, myśli i reform Komisji Edukacji Narodowej na poglądy naukowo-dydaktyczne ludzi zajmujących się w XVIII w. oświatą oraz na aktywność oświatowo-społeczną analizowanej postaci. Należy też podkreślić ostrożność Autorki w formułowaniu niektórych hipotez polegającą na precyzyjnym sformułowaniu wniosków z badań zamiast kategorię supponowania zdobytą i analizowaną

wiedzą. Niektórych hipotez, wcześniej zaplanowanych nie udało się rozstrzygnąć empirycznie i praktycznie, z uwagi na trudności w dotarciu do wcześniej zdiagnozowanych źródeł; choć w fazie opracowywania koncepcji wydawało się możliwe. Nieco na wyrost została sformułowana hipoteza dotycząca analizy dyskursu czy też współpracy naukowo-dydaktycznej Słowikowskiego z innymi ośrodkami w Polsce. Poza tymi drobnymi zastrzeżeniami, zaznaczyć należy, iż koncepcja pracy została starannie przemyślana pod kątem możliwości odwoływania się do pozyskanych materiałów źródłowych i możliwości faktograficznego potwierdzenia formułowanych hipotez.

Źródłowe podstawy rozprawy i wykorzystane metody badawcze [ocena wartości metodycznych]

Bibliografia wykorzystana w dysertacji jest bogata, zróżnicowana, selekcyonowana w sposób adekwatny do założeń badawczych, a także prawdopodobieństwa związanego z projektowaną rzetelnością badań. Uwagę zwraca solidna kwerenda archiwów w Krakowie i Warszawie, dokumentów prawa oświatowego, prasy, a także archiwaliów pochodzących ze zbiorów prywatnych. Jako materiał źródłowy potraktowano również szereg wypowiedzi świadków wydarzeń, zakończonych powodzeniem lub często niepowodzeniem, dotyczących badanej problematyki, co było wskazane, właściwe i charakterystyczne dla analizy dyskursu, pozwalających ustalić zależności przyczynowo-skutkowe oraz chronologię wydarzeń. Opracowania do których odwołuje się Autorka wskazują na solidne przygotowanie z zakresu historii oświaty.

Edycja pracy nie odbiega od standardów przyjętych dla tego rodzaju dysertacji. Poprawnie sporządzono także przypisy, bibliografię. Trafną też była decyzja o sporządzeniu Aneksu, opublikowaniu części pozyskanych do analizy źródeł. W załączonym do rozprawy Aneksie zamieszczono kilka istotnych załączników dla udokumentowania wyводу, m. in. fotografie, świadectwa, dyplomy, zaświadczenia, listy, kartki pocztowe, legitymacje potwierdzające nagrody i odznaczenia, i in. Autorka wykazała się świadomością konieczności interdyscyplinarnego podejścia do problematyki badawczej i wzbogacenia warsztatu metodologicznego metodami właściwymi dla nauk pedagogicznych, prawa oświatowego, dydaktyki ogólnej.

Struktura rozprawy i sposób opracowania wyników badań [ocena wartości merytorycznej]

Konstrukcja pracy potwierdza dedukcyjny sposób interpretacji zebranego materiału (od ogółu do szczegółu).

Przyjmuję argumenty Autorki, które skłoniły ją do nadania niniejszej dysertacji problemowego układu rozdziałów. Konsekwencją nadania takiej struktury było zaburzenie w chronologii analizowanych zagadnień i procesów. Pierwszy rozdział, zatytułowany: Kariera zawodowa i osiągnięcia T. Słowikowskiego – stanowi swoisty biogram postaci. We wstępie Autorka wyjaśnia, iż na pracę składa się osiem problemowo uporządkowanych rozdziałów. Pierwsza grupa rozdziałów stanowi tło dla koncepcji metodycznych Słowikowskiego. Na tę grupę składają się rozdziały II i III. W rozdziale drugim (Miejsce nauczania historii w polskiej koncepcji pedagogiczno-dydaktycznej) i trzecim (Dzieje polskiej dydaktyki historii jako tło rozważań dydaktycznych Słowikowskiego), nakreśliła tło koncepcji metodycznych Słowikowskiego i zaprezentowała jego stanowisko wobec metodyki oświeceniowej, XIX-wiecznej, a także tej z okresu międzywojennego. Druga grupa obejmuje jego pierwsze doświadczenia pedagogiczne T. Słowikowskiego, początki pracy zawodzie nauczyciela i pracownika naukowego; to rozdziały I (Kariera zawodowa i osiągnięcia Tadeusza Słowikowskiego) i IV (Nabywanie pedagogicznego i dydaktycznego doświadczenia przez Tadeusza Słowikowskiego). Trzecia, największa grupa, bo składająca się z czterech rozdziałów, V (Poglądy Słowikowskiego na proces kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli), VI (Samodzielność poznawcza uczniów i uwarunkowania ich myślenia historycznego), VII (Metodyka procesu nauczania-uczenia się historii w ujęciu Słowikowskiego), VIII (Podręcznik do nauczania historii i inne środki dydaktyczne), to analiza koncepcji Słowikowskiego, traktujących o kształceniu i doskonaleniu zawodowym nauczycieli, samodzielności poznawczej uczniów, uwarunkowaniach myślenia historycznego dzieci i młodzieży, metodyce nauczania-uczenia się historii oraz o podręcznikach i innych wybranych środkach dydaktycznych.

W przeprowadzonej analizie Autorka odwołuje się do starannie wyselekcjonowanych opracowań z zakresu oświatowej myśli oświecenia, XIX oraz XX w. Właśnie ta część trzecia, składająca się z czterech rozdziałów (V-VIII), jest najistotniejszą częścią pracy. Przyjmuję za zasadną taką strukturę lecz uważam, iż całość recenzowanej dysertacji stanowić mogłaby materiał na dwie prace.

W mojej ocenie dla przejrzystości prezentowanej analizy korzystniej byłoby w pracy przyjąć konstrukcję chronologiczno-problemową. Skoncentrować się na podmiocie i przedmiocie pracy, a nie na „Dziejach polskiej dydaktyki...”; „Dziejach I Państwowego Liceum i Gimnazjum...w nowym Sączu”, i in. Zapisy te traktuję jako usterkę techniczną, gdyż w rozdziałach II, III i IV, Autorka w rzeczywistości pisze o stanowisku T. Słowikowskiego wobec: idei i koncepcji edukacji i oświaty epoki oświecenia; twórców tych koncepcji; pijarskich reform szkolnictwa; problemów nauczania

w pierwszej połowie XIX w. i w Wolnym Mieście Krakowie; itp. Po napisaniu analiz w rozdziałach, dotyczy to rozdziałów II, III i IV, należało dokonać niewielkiej korekty spisu treści, co jest praktyką naturalną w czasie przygotowywania dysertacji naukowych. Plany i założenia odzwierciedlające się w tytułach rozdziałów czy podrozdziałów, po napisaniu dysertacji wymagają doprecyzowania ich brzmienia, które powinno zostać dookreślone w stosunku do ostatecznych wyników badań.

Język pracy i sposób prowadzenia narracji

Sposób prowadzenia analizy, w szczególności w rozdziałach V-VIII, oraz formułowane wnioski, uznać należy za przykład rzetelnego naukowego badania.

Na pozytywną ocenę zasługuje język pracy charakteryzujący się umiejętnym połączeniem języka naukowego z jasnością wyводу i czytelnym sposobem wyrażania myśli.

Tak jak to bywa w tego rodzaju pracach, Autorka nie uniknęła kilku niewielkich potknięć. Np. w podrozdziale 1.3. Udział w tajnym nauczaniu, Autorka przerywa analizę, i wyjaśnia sprawy związane z kwerendą i metodologią badań, co winno zostać omówione we wstępie.

Miejscami zdarzają się nazbyt długie, mało czytelne zdania, np. s. 20-21: „*W 1974 r. Słowikowski, w związku z aktualnym ówczesnie stanem badań dotyczących dziejów polskiej tajnej oświaty pod niemiecką okupacją, zauważył, że nadal - czyli po upływie kilku lat od sformułowania przez niego pierwszych tez jak mają one wyglądać i że należy je nie tylko kontynuować, ale i przyspieszyć, niewiele się zmieniło*”; i in. W pracy znajdujemy pojedyncze błędy ortograficzne: s. 23 (Zagadnień Nauki o Polsce i Świecie współczesnym); s. 26 (milenium); s. 68 (Oświecenie, oświecenie); s. 130 (Teoria), i in.

Zdarzają się też nieliczne błędy logiczne, związane z konstrukcją zdań, których można było uniknąć i które w świetle całości argumentacji nie są znamienne dla umiejętności Autorki, w sposób widoczny starającej się o nadanie precyzyjności całej pracy. Np. s. 14: „*Ale obok Dąbrowskiego inspirowali go Ludwik Piotrowicz, Stanisław Kot, Władysław Konopczyński, Jan Dąbrowski, Roman Grodecki oraz Waclaw Sobieski*”, i in.

Konkluzja

Pracę oceniam pozytywnie. Trudno nie dostrzec walorów poznawczych omówionej pracy.

Doceniam ogrom pracy wykonanej przez Autorkę w zebranie źródeł oraz w jej napisaniu.

Dokonano w niej analizy materiału źródłowego. Przygotowano zebraną i usystematyzowaną wiedzę na temat aktywności zawodowej profesora Tadeusza Słowikowskiego, jego dorobku

naukowego (w zakresie idei i praktyki) i ewolucji myśli dydaktycznej, uznawanego w gronie historyków XX w. za jednego najwybitniejszych historyków oświaty w Polsce, opowiadającego się za uznaniem dydaktyki historii za dziedzinę naukową. Profesora, który łączył pracę naukową z aktywnością w środowisku nauczycieli; aktywnie pracował na rzecz współpracy środowiska naukowego i oświatowego.

Sformułowane przez autorkę pytania badawcze oraz postawione hipotezy, jak i również zastosowane metody badawcze wraz z właściwym im instrumentarium badań, można identyfikować jako właściwe dla nauk historycznych, społecznych, a także pedagogicznych.

Prezentowana analiza zawiera wyjaśnienia sformułowanych problemów badawczych i w satysfakcjonujący sposób weryfikuje stawiane hipotezy.

W konkluzji podkreślić należy, iż Autorce udaje się przedstawić analizowane fakty, decyzje, postawy z okresu PRL, wymagające krytycznej oceny w sposób obiektywny i zdystansowany.

Biorąc pod uwagę powyższe konstatacje, oceniam pozytywnie wkład mgr Katarzyny Paszkiewicz w przygotowanie i zaprezentowanie wyników badań.

Recenzowana praca stanowi oryginalne ukazanie postawionego przed sobą problemu badawczego, tym samym w pełni realizuje wymagania ustawowe, których spełnienia oczekuje się w przypadku tego rodzaju prac.

W związku z tym wnoszę wniosek o przyjęcie rozprawy doktorskiej mgr Katarzyny Paszkiewicz, tym samym dopuszczenie jej do publicznej obrony i kontynuowanie czynności w ramach przewodu doktorskiego.

